

I. IVANJO
(Kijevas)

XVI—XVIII a. ESTETIKOS ISTORIJS YPATYBĖS

Pasaulinė estetinė mintis yra estetinės teorijos kokybinis vystymasis. Atsiranda naujų teorijų ir sistemų, turtėja pagrindinių estetinių sąvokų ir kategorijų turinys. Pasaulinę estetinę mintį turtina įvairių tautų mąstytojai, kurių nuopelnus parodo jų naujos estetinės idėjos. Be to, yra dar kita estetinės minties vystymosi linija, kurią apsprendžia jos nuosava specifika.

Kaip žinoma, dėl daugelio istorinių aplinkybių ne visus pasaulinio estetikos mokslo pasiekimus visos tautos įsisavina vienodai, ne visi atskirų tautų estetinės minties pasireiškimai gali pasidaryti visuotinai reikšmingi. Todėl galime kelti klausimą apie atskirų tautų estetinės, kaip ir apskritai filosofinės, minties vystymosi istorinę logiką. Istoriškai vystantis tautoms, atsiranda meninė kultūra, ji vystosi. Kultūros reiškiniai kiekvienos tautos istorijoje vaidina labai svarbų vaidmenį. Todėl juos reikia įprasminti, naudojantis filosofine metodologija. Ypač svarbus yra meninės kultūros, tame tarpe literatūros ir meno, vaidmuo, formuojantis kiekvienai tautai ir jos dvasiniam gyvenimui. Meninė kultūra yra nacionalinio formavimosi svarbiausia priemonė. Meninės kultūros vystymasis skatina jos filosofinį įprasminimą. Todėl atskiros tautos estetinės minties istorija turi pasidaryti jos meninės kultūros filosofija. Idėjomis ir sąvokomis atskirų tautų estetinė mintis siekia atskleisti meninio pasaulio įsisavinimo dėsningumus, kurie pasireiškia nacionaliniame mene.

XVI—XVIII a. pasaulinėje estetikoje, patyrusioje aiškiają Renesanso epochos estetinių atradimų įtaką, pastebimi prieštaringi procesai, kuriuos sukėlė pažangių ir reakcingų koncepcijų kova. Renesansiškas pasaulio suvokimas pamažu virsta krizės nuojauta, kurios estetinė išraiška yra barokinis menas. Beveik kartu su juo, iš dalies pakeisdamas barokinę estetiką, ateina filosofiniu racionalizmu besiremiąs klasicizmas. O XVIII a. Europoje klasicizmo estetika buvo jau nugalėta. A. Baumgartenas pagrindžia estetinio mokslo, kaip jausminio suvokimo teorijos, objektą ir duoda jam vardą. Prancūzų materialistai, Lesingas praturtina estetiką naujomis materialistinėmis idėjomis. Estetikos sąvokų analizėje žymų indėlių įnešė filosofinio idealizmo atstovai, ypač I. Kantas.

Kaip šie procesai atsispindi Ukrainos ir kaimyninių tautų estetinės minties raidoje? Visų pirma Ukraina turėjo spręsti tokias problemas, kurias daugelis Europos tautų jau buvo išsprendusios. Totorių-mongolų įsiveržimas ir beveik dviejų šimtų metų jungas pasmerkė aukšto lygio Kijevo Rusios kultūrą ir meną sunaikinimui. Tolesnė Ukrainos nacionalinė raida tęsėsi, įjungus Ukrainą į Lietuvos valstybės, o vėliau — į Žečpospolitos sudėtį. Kazokijos atsiradimas XV a., jos aktyvi kova prieš totorių ir turkų smurtą, liaudies masių kovų dėl socialinio ir nacionalinio išsilaisvinimo suaktyvėjimas sąlygojo tolesnį ukrainiečių nacionalinės savimonės vystymąsi bei kultūrinio gyvenimo atgimimą. XVII a. viduryje baigėsi ukrainiečių tautybės formavimosi procesas ir susidarė laipsniško nacijos formavimosi prielaidos. Liaudies aktyvios kovos prieš pavergėjus sąlygomis atsirado viena ryškiausių nacionalinės savimonės apraiškų — turtingas herojinis epas. Taigi šio etapo specifinė ypatybė yra ta, kad tautos savimonė išsamiausiai pasireiškia estetinės sąmonės produktuose — godose ir dainose apie kazokų kovas prieš totorius ir turkus. Jas sukūrė ir išplatino jų atlikėjai — kobzariai ir lytnikai. Godose ir istorinėse dainose atsispindėjo besivystančios ukrainiečių savimonės pagrindiniai bruožai, jų visuomeniniai, politiniai, filosofiniai, moraliniai ir estetiniai idealai. Todėl juos galima nagrinėti kaip savotišką istorinį-filosofinį šaltinį, žinoma, turint galvoje tą faktą, kad nacionalinė savimonė čia turi pirmiausia estetinį pobūdį ir ją išreiškia pasaulio estetinio suvokimo produktai. Be humanistinių idėjų, žmogaus asmenybės iškėlimo, patriotizmo ir tautų draugystės idėjų teigimo, moralinių, etinių idealų, dainose ir godose svarbią vietą užima žmonių ir įvykių estetinis vertinimas, kurio dėka galima rekonstruoti liaudies epo kūrėjų ir dainų estetiškes pažiūras.

Epe pirmiausia išryškėja kolektyvinė liaudies masių psichologija ir filosofija kaip stichiškas procesas, sąlygotas socialinių, ekonominių veiksnių. Tačiau tam tikru istoriniu laikotarpiu, šiems veiksniams veikiant kartu su šiuo stichiniu procesu, gal būt, net nesuvokus jo įtakos, atsiranda aukštesnė savimonės forma, susijusi su sąmoningiausių tautos atstovų, giliai pajutusią atsakomybę už savo tėvynės likimą, veikla ir pasaulėžiūra.

XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje nemažoje Ukrainos teritorijos dalyje atgimė kultūrinė ir švietimo veikla. Svarbų vaidmenį atliko kitų tautų mokyklos, kuriose išaugo gausus visuomenės veikėjų, mąstytojų būrys. Tuomet sustiprėjo katalikybės ekspansija prieš pravoslavybę, padažnėjo mėginimai politškai pavergti ukrainiečius.

Apsišvietusių liaudies atstovų nacionalinės savimonės aktyvumas pirmiausia pasireiškė religine bei politine kova ir stipriu protestu prieš katalikybę ir jos ideologiją.

Istorikai sutartinai pripažįsta poleminės literatūros — ryškios aistringos religinės ir politinės publicistikos — reikšmę ne tik politinės savimonės, bet ir estetinės sąmonės vystymuisi. Šio judėjimo ypatybė yra iš dalies įsisąmonintas, o iš dalies ir neįsisąmonintas siekimas atgaivinti Kijevo Rusios idealus, senosios kultūros humanistines tradicijas. Daugu-

mos polemistų sąmonėje šios tradicijos savitai susipynė su ankstyvosios krikščionybės, jos nesavanaudiško asketizmo, tyrų dvasinių ketinimų idealais. Tai būdinga vienam ryškiausių poleminės raštijos atstovui I. Vyšenskiui, kuris ugningu satyros žodžiu demaskavo savus pasaulio valdovus, atskalūnus, pirmiausia katalikus, išdavusius Kristų, pasinėrusius į prabangą ir šventišką puikybę. Stipriai gindami nacionalinį tikėjimą — pravoslavybę, kaip nacionalinio gyvenimo sąlygą, polemistai idealą vis dėlto matė praeityje ir užmerkė akis prieš naujus žemiškus, gyvenimiškus, teigiančius žmogaus teisę mėgautis žemiškos būties gėrybėmis ir grožiu idealus. Tai poleminės literatūros estetiškas ribotumas. Besitęsiančiame dėl žmogaus sąmonės ginče tarp religinės moralės ir filosofijos dauguma polemistų paprastai gynė praeitį.

XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios laikotarpį galima laikyti savitu estetinės savimonės vystymosi etapu, kuriam būdingas eilėdarinės poezijos, žodinių priemonių sąmoningas panaudojimas, siekiant estetiškai paveikti tuos, kuriems skirtas kūrinys.

Istorinėje literatūroje iki šiol pasitaiko nuomonių, linkusių nagrinėjamo laikotarpio estetinę kultūrą bei estetinę sąmonę priešpastatyti laikotarpiui, kuris prasideda maždaug XVII a. ketvirtajame dešimtmetyje ir yra labai susijęs su Kijevo Mohilos akademijos veikla. Vertindami pirmąjį laikotarpį, istorikai paprastai kalba apie literatūrinės kūrybos ryšį su Europos Renesanso idėjomis apie humanizmą, demokratizmą ir t. t., o Kijevo Mohilos laikotarpio mokslinę ir meninę mintį apibūdina kaip scholastinę, atitrūkusią nuo gyvenimo reikalavimų, tarsi žingsnį atgal. Ši mintis labai dažnai grindžiama poleminės publicistikos ir XVII a. bažnytinės oratorinės prozos palyginimais. Iš tikrųjų toks priešpastatymas neturi pagrindo. Įsteigus Kijevo Mohilos kolegiją, kuri vėliau pavadinta akademija, meninė kultūra ir estetinė mintis vystosi ir žengia naują žingsnį į priekį, bet ji remiasi jau kitu filosofiniu ideologiniu pagrindu. Jei pažangioji visuomeninė sąmonė ieškojo atramos Senovės Rusijos ir jai artimos Bizantijos kultūros tradicijose, tai, įsteigus akademiją, kultūrinė orientacija kito. Kovos su katalikais patirtis negalėjo neatverti akių prieš tuos naujus reiškinius, kurie Vakarų Europos, spėjusios pergyventi Renesanso epochą, kultūriniame gyvenime suvaidino lemiamą vaidmenį. Jėzuitai, katalikai ir unijininkai filosofiją, iškalbą ir poezijos teoriją sumaniai naudojo religinei ideologijai įtvirtinti. P. Mohila ir jo vienminčiai, pakeitę kultūrinę orientaciją, tikėjosi sutriuškinti pravoslavybės priešus jų pačių ginklais.

Be to, po Ukrainos ir Rusijos susijungimo 1654 m. katalikų kultūros, kaip dvasinio pavergimo priemonės, grėsmė smarkiai sumažėjo. Netgi priešingai, vis aštriau buvo jaučiamas poreikis prisiderinti prie Europos tautų kultūros pasiekimų, kaip būtinų tolesnio kultūrinės ir estetinės sąmonės vystymosi sąlygų. Tie raštijos ir kultūros reiškiniai, kurie atrodė religingai nusiteikusiems veikėjams artimiausi, dažniausiai buvo barokinio pobūdžio. Barokinis stilius, sujungęs tam tikrus Renesanso pasaulėjautos likučius, bet davęs jiems kitą kryptį, turėjo specifinį religinį

atspalvį, kuris stipriai imponavo religijos atstovus ir skatino juos su-taikyti religinį jausmą su žemiško gyvenimo grožiu ir džiaugsmu. Kar-tu su barokine kultūra ir menu į Ukrainą ir Baltarusiją atėjo kai kurios Renesanso ir humanizmo idėjos, aptrauktos barokiniu apvalkalu.

Mūsų moksle, kuris nenagrinėjo barokinės problematikos, ilgą laiką vyravo atėjusi iš trečių, gal būt, net priešiška nusiteikusių lūpų, su kontrrenesanso ideologija susijusi nuomonė, kad barokinė kultūra yra iš-tisai katalikiško, aristokratinio pobūdžio. Jos išplitimas kontrreforma-cijos nepaliestuose kraštuose rodo, kad barokas yra kur kas didesnio masto reiškinys, nes jis atspindi pirminio kapitalo kaupimo laikotarpio krizinę būseną. Be to, baroko stiliui būdingos dvi skirtingos tendencijos, kurias galima būtų suskirstyti į aristokratinės ir demokratines. Baroki-niam stiliui įsigalėti Ukrainoje padėjo pažintis su vakarinių kaimynų — lenkų, slovākų, lietuvių — kūryba. Tačiau Ukrainoje barokas neužgožė anksčiau vyravusio bizantinio stiliaus. Ukrainietiškas barokas buvo tar-si bizantinės kultūros ir įsisavintų naujų vakarų tautų raštijos ir meno mokyklų idėjų sintezė. Barokinės pasaulėjautos specifiką sudaro tai, kad barokas Ukrainoje įsigali vėliau, o jo forma ir idėjų turinys rodo įvairių krypčių susilieji-mo pėdsakus.

Šio laikotarpio Ukrainos estetiškos minties skiriamasis bruožas yra tas, kad dabar estetinė savimonė išreiškiama ne tik literatūros ir meno kūrinuose, bet ir filosofijos, logikos, retorikos bei poetikos darbuose. Todėl apie šį laikotarpį galima kalbėti kaip apie estetiškos minties vys-tymosi iš pirminio daiktiško, jutiminio mąstymo sinkretizmo į abstraktų loginį pažinimą naują etapą. Tačiau kartu vis tik išlieka įvairių sąmonės formų produktų bendrumas savotišku „meniškumu“, „estetiškumu“, tu-rinčiu barokinio stiliaus išraišką. Barokinio stiliaus ypatybių galima užtikti tapybos ir architektūros, prozos ir poezijos, filosofijos, logikos, retorikos, poetikos paminkluose. Daugelį XVII—XVIII a. ukrainiečių reiški-nių galima suprasti ir paaiškinti tik baroko idėjomis ir sąvokomis. Baroke atsispindėjo kosmizmo ir universalumo siekimas. Savitai jung-dami Renesanso poetikos estetines priemones su viduramžių meno lie-kanomis, baroko rašytojai tobulino paveldėtą iš praeities epochų ale-goriką, simboliką, suteikdami jai visuotinę reikšmę. Šiuo požiūriu ryš-čiausia yra rašytojo ir filosofo G. Skovorodos kūryba.

Ukrainos raštijoje įsigalėjusi tokia barokinio stiliaus atmaina, be bendrų bruožų, turi ir specifinių ypatybių, kurias veikė vietos tradici-jos bei tam tikro lygio estetinė sąmonė. Baroko rašytojai žiūri į meną kaip moralinio mokymo priemonę. Neįprastų metaforų, sulyginimų, ale-gorijų, parabolų pagalba jie doroviškai apmąsto istorinių, mitologinių, bibli-nių vaizdų įvairovę. Tačiau kartu jie labai vertina meno pramoginę funkciją ir savo kūrinuose vartoja neįprastus stebuklingus vaizdus. To-kios priemonės teikė jų kūrinių formai dinamiškumo bei dekoratyvumo, kas ir sudaro barokinio stiliaus specifiką.